

ГАЛИЦЬКІ НАМІСНИКИ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН (1849-1914)

Від середини XIX ст. до Першої світової війни в австрійській провінції "Королівство Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським..." (далі — Галичина), яка стала місцем безпосереднього зіткнення українських і польських інтересів, існували дві вертикалі влади: урядова, яку призначав Відень (намісництво і повітові староства), і крайова, виборна (сейм і повітові ради). Над органами громадського (гмінного) самоврядування — громадська рада та вїйт із присяжними — встановлено подвійний контроль. На практиці обидві гілки влади перебували в руках польських шляхетсько-консервативних кіл.

Символом влади в Галичині був намісник. Ставлення до нього можна вважати досить точним індикатором суспільно-політичних, зокрема національних, відносин у провінції. Посада намісника була покликана узгоджувати чисельні суперечності галицького суспільства, яке в розглядуваний період перебувало в постійному протиборстві між неузаконеним новим і морально вмираючим старим, тому вона вимагала чималої сили, енергії та навіть громадянської сміливості. Намісник помітно впливав на ритм політичного життя Галичини. Ставлення суспільства до нього нерідко поєднувало страх із повагою¹, обурення та протест із вірою в законність і справедливість. Щоправда, не всі намісники інтелектуально і фахово відповідали своїй посаді. Були серед них малоініціативні, котрі йшли за подіями, не намагаючись їх опанувати.

У розглядуваний період посаду намісника Галичини обіймали представники польських консервативних політичних угруповань: Агенор Голуховський (1849-1859, 1866-1868, 1871-1875), Альфред Потоцький (1875-1883), Філіп Залеський (1883-1888), Казимир Бадені (1888-1895), Евстахій Сангушко (1895-1898), Леон Пінінський (1898-1903), Анджей Потоцький (1903-1908), Міхал Бобжинський (1908-1913), Вітольд Коритовський (1913-1915)².

Польські та українські дослідники неодноразово торкалися різних, у тому числі й національного, аспектів діяльності галицьких намісників³. До характерних ознак їхніх

¹ Показовим у цьому плані є анекдот, який кружляв Галичиною в період намісництва Казимира Бадені. — Якогось галицького селянина, що прийшов до Відня, цар питає: чи задоволені мешканці краю намісником? У відповідь селянин каже: за пана Залеського ніхто навіть не знав, що є намісник; зараз інакше; коли я був у Бадені, то той мене вислухав, а тоді дав по писку і крикнув: іди геть! Тепер чоловік знає, що це — намісник (Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (далі — Biblioteka Ossolineum), oddział rękopisów, sygn. 7921/II, s. 455-456 [лист Ф. Земляковського до С. Полянського, 12 лютого 1892 р.]).

² У 1859-1871 рр., коли Австрійська імперія переживала складний процес децентралізаторських перетворень, Відень волів, аби Галицьким намісництвом керували чиновники-німці (єдиним короткотрасним винятком стало друге намісництво А. Голуховського). У 1859-1861 рр. обов'язки галицького намісника виконував Карл Мош, у 1862-1864 рр. — Александр Менсдорф, у 1864-1866 рр. — Франц Паумгартен, у 1868-1871 рр. — Людвіг Поссінгер.

³ Праці подаємо в хронологічному порядку за роками видання: *Łoziński Br.* Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846-1859). Lwów, 1901; *Ostaszewski-Barański K.* Agenor Gołuchowski i Rusini w roku 1859. Lwów, 1910; *Ostaszewski-Barański K.* Wacław Michał Zaleski (1799-1849). Zagrys biograficzny. Lwów, 1912; *Демкович-Добрянський М.* Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, 1969; *Pyżewicz W.* Kulisy ustąpienia Filipa Zaleskiego ze stanowiska namiestnika Galicji (1888 r.) // *Studia Historyczne.* Kraków, 1979. R. XXII. Z. 3. S. 401-418; *Łazuga W.* Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna. Warszawa, 1982; *Демкович-Добрянський М.* Потоцький і Бобжинський. Царські намісники Галичини. 1903-1913. Рим, 1987; *Łazuga W.* "Rządy polskie" w Austrii. Gabinet Kazimierza hr. Badeniego. 1895-1897. Poznań, 1991; *Łazuga W.* Kazimierz Badeni a próby porozumienia polsko-ukraińskiego // *Akcja "Wisła"* na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku.

праць, попри відмінності в оцінках, слід віднести показ української сторони лише як пасивного об'єкта політичного процесу та повне отожднення намісників із польськими інтересами. На наш погляд, тогочасні реалії не були такими однозначними, адже кожен галицький намісник мусив поєднувати національні почуття зі служінням потребам австрійської держави, а українці виступали не лише жертвою політичного устрою, але й — у певному сенсі — його творцями. Попри брак організованості та далекої від досконалого рівня кристалізації національної ідеї, вже сама присутність у Галичині чисельно рівного з поляками українського населення змушувала намісників корегувати свої дії, наражаючись на критику польських політичних угруповань.

Мета цієї статті — висвітлити українське та польське бачення ролі намісника в суспільно-політичному житті Галичини, з'ясувати фактори, які зумовлювали ставлення політичних сил до дій намісників, визначити засоби впливу останніх на міжнародні стосунки у провінції.

Джерельну базу статті склали, головним чином, матеріали галицької — української та польської — преси, насамперед коментарі, які з'являлися на її шпальтах кожного разу при зміні намісника. Українські і польські політичні сили на сторінках своїх друкованих органів (старорусини-русофіли — "Слово", "Галичанин", народовці — "Діло", краківські консерватори (станьчики) — "Czas", польські східногалицькі консерватори (подоляки) — "Gazeta Narodowa") підводили в ці періоди підсумок діяльності экс-намісника та оприлюднювали свої вимоги до наступника. Використано також рукописні матеріали, які зберігаються в архівах і бібліотеках Львова, Вроцлава, Кракова. Вони доповнили загальну канву подій характерними штрихами з діяльності галицьких намісників.

* * *

Як і в інших провінціях Австрійської імперії, в Галичині посаду намісника — особистого представника цісаря та керівника "політичної" адміністрації краю — запроваджено в 1849 р. Коло обов'язків і компетенцію намісника й очолюваного ним намісництва визначено низкою цісарських постанов і розпоряджень Міністерства внутрішніх справ⁴. Намісник репрезентував особу цісаря на урочистостях, представляв інтереси австрійського уряду в Галицькому сеймі, призначав нижчих урядників та подавав цісареві й міністерствам кандидатури на вищі адміністративні посади, наглядав над управлінськими інституціями, виконував спеціальні доручення цісаря і міністерств. До компетенції намісництва належали всі справи в рамках повноважень австрійських міністерств: внутрішніх справ, віросповідань та освіти, охорони краю та рільництва, почасти — фінансів і торгівлі. Цілком вилученими зі сфери дії намісництва були австрійське міністерство справедливості та спільні для монархії міністерства — закордонних справ, фінансів, війни. У частині так званого кола доручених обов'язків намісництво виступало вищою владою і щодо органів місцевого самоврядування. Намісник особисто відповідав за цілий процес адміністрування, за всі — навіть прийняті колегіально — розпорядження, які виходили з очолюваної ним установи. Попри тягар відповідальності, це давало певні переваги: намісник формально не залежав від колегіальних рішень, кожне міг відмінити і запропонувати міністерству власний варіант. До того ж, спираючись на близькість до цісаря, намісник міг не без успіху протиставляти свою позицію урядовій, навіть впливати на визначення складу австрійського уряду⁵.

Szczecin, 1994. S. 7-12; *Partacz Cz. Od Badaniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908*. Toruń, 1996.

⁴ Концепція галицького намісника формувалася в 1849-1873 pp., далі — до 1914 р. — проіснувала майже без змін.

⁵ *Kutszeba S. Historia ustroju Polski w zarysie*. Lwów, 1920. T. IV: Po rozbiorach. Cz. II. S. 225-226; *Grzybowski K. Galicja 1848-1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*. Kraków; Wrocław; Warszawa, 1959. S. 194-208.

Особливою була позиція намісника щодо сейму. Насамперед, він мав значний вплив на результати виборів: визначав строки, наглядав через повітові старства за їх проведенням, а відтак міг уміло маніпулювати виборчою кампанією. Намісник користувався законодавчою ініціативою, а також представляв сеймові ухвали цісареві до санкції, через що отримував можливість протегувати одні й гальмувати інші. Сейм, своєю чергою, домігся складання намісником щорічних звітів про діяльність галицької адміністрації; сеймові послі користувалися правом звертатися до намісника із запитами. Однак, сеймові не вдалося утвердити засаду відповідальності намісника перед крайовим парламентом. Такі спроби трактувалися Віднем як порушення конституції. Позиція намісника була теоретично слабшою від позиції губернатора в 1772-1848 рр., адже губернатор не мусив рахуватися зі становим сеймом — органом із чисто декоративним характером. На практиці ж становище намісників було міцним, адже вони були представниками польських консервативних сил, які завдяки куріальній системі виборів мали більшість у сеймі. Не випадково обиралися й особи намісників. Перед кожним призначенням цісар консультувався з лідерами Польського Кола в австрійському парламенті. Цісарські номінації оберталися головним чином у колі утилізованої, консервативної аристократії, яка мала міцну підтримку консервативних угруповань у сеймі — станьчиків і подоляків⁶.

Політично-правовий статус Галичини, який утвердився в 60-70-х роках XIX ст., став результатом погодження двох різнобіжних засад: австрійської централістично-конституційної та польської автономічно-представницької. Національно-політичні інтереси українців проігноровано. У такій ситуації Відень волів не визначати надто чітко завдання галицького намісника. З одного боку, на намісника покладено обов'язок гармонізувати інтереси соціальних і національних груп, з іншого — йому надано одностороннього, польського національного характеру. В міру розвитку українського руху така двозначна позиція шефа адміністрації розхитувала ідею австрійської державності в Галичині, підриваючи систему цінностей, яка склала підґрунтя і потенціал дуалістично-централістичного устрою з його багатоступеневою ієрархічною системою регулювання міжнаціональних відносин.

* * *

Українська концепція галицького намісника була невід'ємним елементом українсько-польських взаємин. Вона зводилася до формули: намісник є представником австрійської влади, який, незважаючи на його національну приналежність, повинен реалізувати не близькі серцю польські, а австрійські державні інтереси, підтримувати в краї національно-політичну рівновагу, передусім "справедливою" політикою щодо українців, бути гарантом дотримання законності. Отож, йшлося про відкритий тип намісника — зв'язкову ланку між інтересами Відня та всіх мешканців Галичини. "Намісник єсть не лиш начальником властей правительственных і першим в краю урядником, — писало "Діло", — він єсть також представителем потреб краю перед віденським правительством центральним і короною". Видавці цієї газети наголошували, що позитивний розв'язок українського питання повною мірою відповідав би як загальноавстрійським, так і галицьким інтересам, бо без "справедливості для русинів — все, що буде творитися в краю, буде значити те, що замки строїти на леду"⁷.

Критикуючи дії намісників, українські політичні сили розходилися між собою в поясненнях. Головна розбіжність пролягала за партійно-віковим принципом — між старорусинами і народовцями. Старорусини — представники старшого покоління в політиці — сповідували особистісний підхід. Особа кожного намісника справляла на

⁶ Grodziski S. Zarys ustroju politycznego Galicji // Galicja i jej dziedzictwo. Rzeszów, 1994. T. 1: Historia i polityka. S. 26; Grzybowski K. Galicja... S. 204-205.

⁷ Новий намісник Галичини // Діло. Львів, 1883. Ч. 87: 2(14) серпня.

них, як правило, суперечливі враження, зумовлені специфічним розумінням суті центральної австрійської влади. Відображаючи період роз'єднання у свідомості галицьких українців інституцій цесарського трону та австрійського уряду, старорусини зайшли надто далеко у протилежний бік — втратили розуміння взаємопов'язаності цих владних органів. З одного боку, вони мусили демонструвати лояльність до намісника — особистого представника цесаря в провінції⁸, а з іншого — підзвітність намісника залежному від парламенту урядові викликала серед старорусинів сум'яття і недовіру⁹. Вихід з цієї суперечності старорусини знаходили, як правило, у звинуваченні в невдачах українців кожного намісника зокрема.

Матеріали преси дають змогу прослідкувати типові риси старорусинського світобачення, які виявлялися кожного разу при зміні намісника. Спочатку — критика намісника, який залишив посаду. Далі — переконання в тому, що Відень "не допустить більше управляти краєм горячому стороннику враждебной ему партіи, ...не попадет в ошибку, подрывающую доверіе к нему русского народа, и не назначит больше людей в роде Голуховских или Земьялковских начальниками края"¹⁰. Згодом, коли було відоме ім'я нового намісника, — сподівання, що останній займе незалежну позицію, старатиметься "удовлетворити желаніям русских жителей, чтобы сделать возможным мирное сожитіе всех народностей Галиціи", діятиме з "поверенным ему краем и заселяющим его народом по совести и справедливости"¹¹. У підсумку — повне розчарування.

Оцінка народовцями — представниками молодшої генерації українських політиків — діяльності галицьких намісників була менш емоційною, ніж у старорусинів. Хоча їм не вдалося повністю оминати романтичний етап. Він, зокрема, був зумовлений певною протекцією щодо них в 60-х роках з боку А.Голуховського¹². Згодом, подорослішавши і набувши політичного досвіду, народовці всіляко відмежовувалися від цього факту. Але пам'ять про намісниківську увагу, про створену А.Голуховським для народовців позитивну репутацію у Відні (народовці — противага москвофілам) зберігалася. Згодом, як видається, вона й визначила контакти лідерів народовського

⁸ Кожного разу старорусини щиро вітали новопризначеного цесарем намісника. Наприклад, газета "Галичанин" зверталася до Анджея Потоцького від імені "подавляющего большинства" "русского населенія края" з "теплым словом приветствія" (Новый наместник // Галичанин. Львів, 1903. Ч. 126. 7 (20) червня).

⁹ Якщо цесар, на думку представників старорусинської партії, продовжував турбуватися про добро підданих, зокрема — про забезпечення національної рівноправності, то "правительство, Бог відає по яким взглядам, явно отвернулось от нас..., ущуплячи наші народні права міністерськими ординансами і регулятивами" (Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДА України у Львові), ф. 196 (Руська рада), оп. 1, спр. 24, арк. 15 [промова Теофіля Павликова на загальних зборах Руської ради, 7 (н. ст.) вересня 1870 р.]).

¹⁰ Слово. Львів, 1875. Ч. 90. 21 серпня (2 вересня).

¹¹ Там само. Ч. 127. 15(27) листопада; Ч. 128. 18(30) листопада; Ч. 142. 30 грудня (11 січня).

¹² Як намісник А.Голуховський був реалізатором у Галичині планів керівника австрійського уряду Фрідріха Байста, які передбачали підтримку українських народовців і згладження таким чином міжнародних суперечностей (докладніше про політику уряду Ф.Байста в 1867 р., зокрема — спроби протегування народовців, див.: [Дидицький Б.] Своежительське записки. Львів, 1908. Ч. II. С. 49-52; Матеріяли до історії зносин галичан з буковинцями // Руслан. Львів, 1907. Ч. 126. 6(19) червня [лист О.Барвінського до І.Воробкевича, 5 квітня 1867 р.]). У 1867 р. А.Голуховський запропонував Анатолію Вахнянинові очолити кафедру української мови та літератури Львівського університету, мовляв, Яків Головацький викладає "московську мову" і "баламутить руську молодь". А.Вахнянин відмовився, посилаючись на брак фахової підготовки (ЦДА України у Львові, ф. 362 (К.Студинський), оп. 1, спр. 463, арк. 34-35). У цьому ж році за сприянням А.Голуховського почала виходити політична україномовна газета "Русь", перед якою ставилося завдання "викривати святоюрські інтриги, застерігати від московської пропаганди та ширити згоду Русі з Польщею" (Archiwum PAN w Krakowie, K/III-51: Spuścizna K. Nitscha, j.a. 270, k. 1073-1075 [D'Abanhourt ЕК. Wspomnienia...]; Огоновський О. Історія літератури руської

табору з К.Бадені. Інтерес народовців до окремих намісників не носив, як у старорусинів, платонічно-підданського характеру, а був частиною політичних комбінацій, спрямованих на розвиток національного руху.

Критично оцінюючи дії намісників, народовці послідовно розподіляли відповідальність між політичною системою та особами. Намісник, навіть попри найкращі бажання, наголошували вони, завжди залишається заручником актуальної політичної кон'юнктури, що прирікає галицьких українців на підпорядковане щодо поляків становище; марно сподіватися на урівноправлення русинів без зміни системи¹³. Від кожного конкретного намісника залежить лише те, наскільки високо він спроможний піднятися над вузькопартійними цілями та діяти виключно в ім'я австрійських державних інтересів. Щоправда, на думку народовців, це завдання було під силу тільки рідкісним, справді непересічним особистостям. "...Не маємо сего за річ неможливу, — писало "Діло", — щоб і намісник поляк був безстороннім та справедливим також для русинів. [...] Ми припускаємо навіть, що хтось, не маючи зовсім симпатії до русинів і належавши поперед до найпротивнішого русинам сторонництва, одтак, станувши на становиську урядовім, ціле своє поступоване принаровить зовсім до того становища, як се єму его обов'язок урядовий, его присяга приказує"¹⁴. Народовці воліли не закривати повністю собі й полякам шлях для взаємних контактів. Усвідомлюючи обмежені можливості галицьких намісників у розв'язанні українсько-польського конфлікту, народовці вимагали ініціативи, — аби намісник "отворив очі" австрійському урядові на значення українського питання в Австрії¹⁵. В міру загострення австро-російських відносин такий підхід набирив реалістичних обрисів.

Яким був український ідеал намісника? На шпальтах тогочасної української преси не знайдемо схвальних відгуків про жодного з них. Віддаючи належне політичному сприту і фаховим якостям окремих намісників, українці завжди наголошували на пропольському характері їхньої влади. Зміна намісника кожного разу породжувала надії, але невдовзі все поверталось у звичне русло. Початково одним із ключових позитивів в українській візії намісника виступала його здатність до рішучих силових дій. Ідеал правителя "сильної руки" був розвіяний щойно К.Бадені, який залишився в історичній пам'яті українців найбільш небажаним типом намісника. "Політика графов Бадені... вызвала настоящі бедствия, — писав "Галичанин", — розложение общества, падение этических понятий — нужно будет поработати несколько лет, чтобы привести край в равновесие..."¹⁶. Цю думку поділяли й народовці. Найприхильнішу opiniю серед українців здобув М.Бобжинський, який намагався утвердити засади гідності кожного

[української]. Мюнхен, 1992. Ч. III. С. 817-818). Пишучи згодом про поживлений інтерес урядово-намісниківських кіл до народовської течії українського руху, А.Вахнянин відзначав: "Небавом одержу... всіходи, лази й перелази, ляхських аристократів коло нашої громади у [1]867 і [1]868 р., а входить у ті речі й Голуховський, і Белькреді, і Гаммер (поліція), і Абанкурт (права рука Голуховського і шпигун, заплачений німцями проти поляків), і Димет, Горбаль, Климкович, Заревич і всяка така всячина" (Вахнянин А. Листи до Панталеймона Куліша (1869 р.) / Видав К.Студинський. Львів, 1908. С. 76-77 [лист від 19 березня 1869 р.]).

¹³ Диміссія гр. Альфреда Потоцького // Діло. 1883. Ч. 86. 30 липня (11 серпня); Зміна міністра і намісника Галичини // Діло. 1888. Ч. 218. 1(13) жовтня; Намісник захитаний // Діло. 1903. Ч. 29. 6(19) лютого.

¹⁴ Діло. 1888 (1889). Ч. 285. 28 грудня (9 січня).

¹⁵ "Czas" о новім наміснику // Діло. 1888. Ч. 226. 11(23) жовтня; Погляд на голоси праси о відношенню русинів до нового намісника і намісника до русинів // Діло. 1888. Ч. 248. 7(19) листопада.

¹⁶ Смена особы или также смена системы? // Галичанин. 1898. Ч. 65. 21 березня (2 квітня). Брат К.Бадені Станіслав (1850-1912) у 1895-1901 і 1903-1912 рр. обіймав посаду маршалка Галицького сейму.

громадянина, відновити віру суспільства в силу права¹⁷. Несподівана для багатьох відставка додала М.Бобжинському ореол незалежної особи. Його відхід уможливив схвалення досягнутої ним же українсько-польської угоди, яка забезпечувала українцям сталу квоту представництва в сеймі — 27%. Таким чином позиції українців у провінції вперше отримали цифрове визначення.

Ставлення українців до зміни намісників традиційно хиталося між розпачем і надією. Призначення нового намісника посилювало емоційну напругу, стимулювало пошук шляхів виходу з кризи, в якій перебувало українське суспільство. Так, звістка про можливе призначення вдруге галицьким намісником А.Голуховського підштовхнула появу на шпальтах "Слова" в 1866 р. світоглядно-політичного маніфесту русофілів. Його автор (імовірно Іван Наумович) висунув панруську ідею як захист, зокрема, "перед реченням канцлерством". Причину непевного становища, в якому опинилися галицькі русини і яке викликало страх перед кожною зміною владущих осіб, він вбачав у тому, що "политика наша была и есть не ясна и не отверга, и у нас не выработился еще истинный дух народный, незалежный от индивидуальности министров, канцлеров, наместников"¹⁸.

Але заклики до внутрішньої консолідації суспільства, з якими зверталися до населення видавці "Слова"¹⁹, старорусинам реалізувати не вдалося. Ця робота припала народовцям. Щоразу навколо подій державного і крайового рівня, а до таких належали зміни намісників, у народовському середовищі активізувалися дискусії щодо подолання розриву між рівнями розвитку українського і польського національних рухів, способів переведення теоретичних засад у практичну площину. До кінця 80-х років народовці навіть не дуже цікавилися особами нових намісників, усвідомлюючи — через власну слабкість — недосяжність останніх для впливу. Так, "Діло" у 1883 р. заявляло, що незалежно від позиції, яку займе в українському питанні призначений намісником Ф.Залеський, "ми, русини, з чистим прапором в руках будем певним, непохитним ходом йти до нашої завітної цілі"²⁰. Згодом, зміцнівши і відчувши вагу українського чинника в загальноавстрійському розкладі політичних сил, народовці почали домагатися від намісників конкретних рішень, ставити питання про докорінну зміну в Галичині адміністративної системи²¹.

* * *

Для польських політиків галицький намісник мав бути насамперед реалізатором їхніх національних інтересів. Образ, який йому творився, за значенням наближався до лідера майбутньої польської держави. На намісника як "політичного керівника краю" покладався обов'язок виховувати в мешканців почуття законності й поваги до влади. Його роль мислилася набагато ширше від простого адміністрування. Діючи в австрійському правовому полі, намісник мав би виокремлювати потреби і настрої краю та, дотримуючись формальних приписів, знайти найвідповідніший спосіб їх реалізації. Як інтерпретатор і захисник інтересів Галичини, намісник, стверджувала польська

¹⁷ Один з лідерів української націонал-демократії Кость Левицький писав у 1935 р.: "Недавно померший д-р Михайло Бобжинський заслужив собі у нас, українців, щоби його згадати незлим словом. Тому я вважаю своїм громадянським обов'язком подати деякі спомини про покійного д-ра М.Бобжинського, який належав до найрозумніших одиниць між поляками і найбільше справедливих супроти українців" (*Левицький К. Д-р Михайло Бобжинський в українській політиці* // *Діло*. 1935. Ч. 187. 17 липня).

¹⁸ Погляд в будучність [в рубриці "Дописи"]. // *Слово*. 1866. Ч. 59. 27 липня (8 серпня). Підпис: Один именем многих.

¹⁹ Осмьтр политичный // *Слово*. 1866. Ч. 93. 23 листопада (5 грудня).

²⁰ Новий намісник Галичини // *Діло*. 1883. Ч. 87. 2(14) серпня.

²¹ "Ми зі свого боку запрямітимо лише, — писало "Діло", — що поляк, а в додатку шляхтич, не є вже відповідним на намісника Галичини, на намісника в тім краю, де національний антагонізм і польський шовінізм дійшли вже крайніх границь і де теперішній, усталений вже

преса, мусив бути спорідненим із провінцією національними і релігійними почуттями поляка, аби спиратися на підтримку та довір'я мешканців²².

Попри солідарність у ключових питаннях національного розвитку, польські політичні сили по-різному уявляли способи їх реалізації. Конкретні завдання, які ставили перед намісниками краківські консерватори, гнучко змінювалися відповідно до потреб часу. Якщо в 60-70-х роках першочерговим вважалося узгодження польських національних з австрійськими державними інтересами²³, то у 80-х роках — збереження в Галичині соціальної та міжнаціональної стабільності²⁴. На зламі XIX-XX ст., коли Галичина переживала нелегкий період "трансформації понять і громадського устрою", станьчики оцінювали дії намісників за їхнім ставленням до ідеї реформи адміністративної системи. В умовах зміцнення демократичних рухів краківські консерватори прагнули — через впровадження принципів легальності в галицьку адміністрацію — подолати кризу політичної довіри, розширити власну соціальну базу, відкрити друге дихання галицькій автономії²⁵. Станьчики вдалися також до переосмислення взаємин між польською владою в Галичині і центральним австрійським урядом, відводячи при цьому намісникові роль реалізатора нової концепції. Вони закидали Відню брак дієвої участі в розв'язанні нагальних проблем провінції та домагалися, аби уряд був співтворцем "добробуту та культури" в Галичині²⁶.

На відміну від краківських консерваторів, подоляки відстоювали концепцію намісника — пасивного чинника, який би підпорядковувався інтересам східногалицької шляхти. Здобути до середини 70-х років автономію свободу, на їхню думку, були достатніми для збереження шляхтою соціально-економічної (щодо селянства) і національної (щодо українців) переваги²⁷. Здобувши міцні позиції в сеймовому і парламентському представництві, польські діячі зі Східної Галичини вперто відстоювали статус-кво, наголошуючи, що "наміснику нічого не залишається, як цілковито усунути від здобуття будь-якого впливу в політичних питаннях як на нашу делегацію у Відні, так і на сеймову репрезентацію, щоб ані з міністерством, ані з краєм не опинитися в суперечності". Належним полем для діяльності намісника називалося "адміністративно-економічне піднесення" Галичини²⁸. Згодом, на зламі

"порядок" спочиває виключно на національних та кастових привілеях. Заспокоїти русинів, заспокоїти маси працюючого люду, завести тут справдішній порядок та довести до рівноваги сил можна б лише цілковитою зміною адміністративної системи, а як може зробити це поляк і шляхтич, коли ціле пановане шляхотсько-польських верховодів у східній частині краю спочиває виключно на ломаню закону і надужитях, на надуживанню державних і автономічних органів до запевнення їх штучної переваги?" (Намісник захитаний // Діло. 1903. Ч. 29. 6(19) лютого).

²² Czas. Kraków. 1875. Nr 179. 8 sierpnia; 1883. Nr 181. 11 sierpnia.

²³ Першим серед польських політиків, хто зумів знайти синтезу між інтересами Габсбурзької династії і польської шляхти та на практиці довести можливість компромісу між ними, був А.Голуховський (Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки... С. 34). Високо оцінюючи діяльність А.Голуховського на посаді намісника, краківські консерватори наголошували, що він "зробив Галичину лояльною, не позбавивши її національного вбрання" (Czas. 1875. Nr 176. 5 sierpnia).

²⁴ Найбільш чітко це завдання було сформульоване у 1888 р., коли Ф.Залеського на посаді галицького намісника змінив К.Бадені. Кінцеву мету адміністрування К.Бадені визначено так: "лад і порядок, моральний і матеріальний, у цілому краї". Тоді ж уперше в переліку завдань, які стояли перед новим намісником, згадано українське питання (Czas. 1888. Nr 242. 21 października).

²⁵ Неспроможність Л.Пінінського вдатися до реформаторських кроків станьчики використали в міжпартійній суперечці з подоляками (Czas. 1903. Nr 130. 30 czerwca).

²⁶ Див. коментар до призначення намісником М.Бобжинського: Wczorajsze enuncjacye // Czas. 1908. Nr 100. 30 kwietnia.

²⁷ У Східній Галичині соціальні і національні антагонізми накладалися.

²⁸ Див. коментар до призначення намісником Галичини Альфреда Потоцького: Nowy namiestnik // Gazeta Narodowa. Lwów, 1875. Nr 274. 30 listopada.

XIX-XX ст., опинившись перед лицем розвитку масових демократичних течій та стрімкого зростання українського руху, східногалицькі консерватори мусили визнати необхідність змін. Своєї надії подоляки покладали (як виявилось згодом — безпідставно) на призначеного в 1898 р. намісником Л.Пінінського. Він повинен був "наново оживити і зміцнити" серед підзвітного йому чиновницького корпусу "дух громадянської солідарності, шляхетного почуття повинності й захисту суспільного ладу і спокою", а всім "анархічним підступам" протиставити "верховенство права". Урядові органи влади в Галичині на чолі з намісником мали також "прагнути до поглиблення свого впливу серед маси населення", аби в підсумку воно вбачало у повітовому старостві "опікуна", а не "страховисько"²⁹. На практиці, однак, зміни мислилися не в плані приведення політичних інституцій у відповідність із вимогами часу, а радше як повернення до старого, тому й "новаторські" гасла польської східногалицької шляхти залишилися нереалізованими. Її сили дедалі більше поглинав конфлікт з українцями, з якого східногалицькі консерватори вийти вже не змогли.

Представляючи "польську державну владу" в Галичині, намісник мав змогу дозувати вплив українського чинника на австрійську політику. Шанси українців полягали в посиленні своїх позицій у віденських урядово-парламентських колах і організації звітності тиску на імператора і правлячі сфери в Галичині. Намісники поступово опинялися в центрі внутрішньоукраїнського "конфлікту": між свідомістю конституційних прав і почуттям неможливості ними скористатися. З кінця XIX ст. на тлі вибухоподібного загострення українсько-польського антагонізму та зростання ваги українського чинника в австрійській політиці галицьким намісникам стало дедалі важче поєднувати власні національні почуття з австрійськими державними інтересами. Періодичні спроби намісників із краківського консервативного табору виразно заакцентувати пріоритет австрійських державних інтересів (які передбачали певні поступки українцям) наштовхувалися на рішучий опір польського східногалицького елемента, для якого українське питання стало справою життєвої ваги³⁰. Натомість притаманний подолякам наголос на польському характері влади намісника робив його заручником українсько-польського конфлікту.

Дії намісників у ділянці українсько-польських взаємин визначалися низкою чинників. Загальноавстрійський розклад політичних сил займав серед них не останнє місце. Так, приналежність Польського Кола в парламенті до урядової коаліції істотно обмежувала вплив намісника на становище українців у Галичині, тоді як опозиційне становище польських представників у Відні розширювало діапазон його вільної дії та ініціативи. У другому випадку контакт намісника з урядом був прямим, а не опосередкованим позицією Польського Кола; австрійський уряд, своєю чергою, не мусив до кінця рахуватися з інтересами польської парламентської репрезентації. Ставлення галицьких намісників до українського питання залежало також від їх

²⁹ Hr. Piniński i urzędnicy // Gazeta Narodowa. 1898. Nr 103. 14 kwietnia.

³⁰ Вітаючи призначення намісником К.Бадені, якому станьчики наполегливо торували кар'єру адміністратора, газета "Czas" серед завдань, які стоятимуть перед новим керівником урядової влади в Галичині, згадала українське питання: "Маємо таких, котрі переосцінюють, маємо і таких, котрі майже заперечують існування руського питання. Намісник, представник імператора і влади, не може стати тут ні на одному, ані на другому крайньому становищі, а лише на становищі влади. Він мусить розглядати руське питання з точки зору держави і загальних, безсторонніх, а не часткових, інтересів краю" (Czas. 1888. Nr 242. 21 października). Подоляки, навпаки, ставили на перше місце інтереси "польськості" у Східній Галичині, заперечували міжнародний характер українсько-польських взаємин, культивували думку, що українці є антидержавним елементом, чинником анархії, підбурювачами суспільного спокою, чинили опір найдрібнішим рішенням на користь українців (докладно див.: Аркуша О. Від "подоляків" до "ендеців" (еволюція польсько-українських взаємин на зламі XIX-XX ст.) // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 21-22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ, 1997. С. 83-87.)

територіального походження (зі Східної чи Західної Галичини) і партійної приналежності. Якщо представники краківської консервативної школи (М.Бобжинський, В.Коритовський) бачили розв'язання проблеми на шляху компромісів з українськими народовцями, то вихідці зі Східної Галичини чи ті, що перебували під впливом східногалицької шляхти (А.Голуховський, Альфред Потоцький, Л.Пінінський, Анджей Потоцький), намагалися стримати національний розвиток українців, представляли останніх у Відні антидержавним "москвофільським" чинником, а на практиці нерідко толерували русофілів. Спроба К.Бадені знайти проміжний варіант (поєднував курс на порозуміння з народовцями із грубим втручанням у внутрішній розвиток українського руху) виявилася невдалою. Від К.Бадені до В.Коритовського політична доля галицьких намісників майже цілком залежала від їхніх дій в українському питанні.

У міру розвитку галицької автономії показником авторитету намісника ставав ступінь дєвості його рішень. Тісний зв'язок намісника з цїсарем, урядом, сеймом відкривав широкі владні можливості, але водночас робив його посаду хиткою, нездатною забезпечити повний контроль над урядовою вертикаллю управління провінцією. Така ситуація дедалі більше обурювала українців, які, навіть домїгшись поступку у Відні, часто виявлялися безсилим перед свавіллям повітових старост, що забезпечували польські інтереси³¹. Це яскраво проявилось в період намісництва Анджея Потоцького. Його намагання полагодити українсько-польський конфлікт власним авторитарним рішенням могло дати результат лише за умови оздоровлення галицької бюрократії в напрямку утвердження засад законності. Реформувати ж галицьку систему управління можна було або при підтримці центрального уряду, або у співпраці з польськими і українськими ліберально-демократичними елементами. Так чи інакше, реформи означали кофлікт зі шляхетсько-консервативними силами, на який Анджей Потоцький не відважився. Галицька система, за висловом М.Демковича-Добрянського, далі йшла втертими шляхами беззаконня, швидко розростаючись до такої сили, що в нїй намісник перетворився "зі суверена в ширму, яка прикривала її (систему — М.М.) серпанком конституційної монархії"³².

Смерть Анджея Потоцького від кулі українського студента Мирослава Сїчинського стала результатом своєрідного психологічного зриву серед частини українського суспільства, викликаного принаймні двома обставинами: наростаючим відчуттям повної безсилості перед свавіллям польської адміністрації і певною кризою програми

³¹ Див., наприклад: Урядова корупція в Галичині // Дїло. 1898. Ч. 79. 11(23) квітня. Приклад К.Бадені переконав народовців у тому, що намісник і центральний австрійський уряд є безсилим перед антиукраїнською позицією польських політичних угруповань у краї та чиновницьким свавіллям. Це, зрештою, визнавали самі польські діячі. У листі до Ф.Залеського від 10 вересня 1890 р. один з лїдерів подоляків Давид Абрагамович наголошував, що, "незважаючи на залїзну руку намісника" (К.Бадені), реформи не просуваються, а "адміністрація залишилася такою, якою була" (Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України, відділ рукописів, ф. 5 (Оссолїнські), спр. 7095/II [Т.1], арк. 3). Породжена загальноавстрійською багаторівневою моделлю регулювання міжнародних відносин, внутрішньогалицька польська система управління на кінець XIX ст. жила за власними законами, ігноруючи інтереси австрійської державності. Дедалі видимішою також ставала невідповідність між гостротою національних і соціальних антагонїзмів та станово-аристократичними методами управління провінцією. У той час як повітові староства керувалися ендецькими цїнностями, намісники залишалися представниками шляхетсько-аристократичних клї, які втрачали політичну вагу. Польсько-шляхетський адміністративний механїзм не лише не міг розв'язати галицькі протирїччя, але й не давав змоги їм до кінця виявитися, зіткнутися в силї.

³² Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський... С. 12. Про оцінку українцями ситуації на момент призначення намісником Анджея Потоцького див.: Зміна намісника // Дїло. 1903. Ч. 117-118 (додаток). 29 травня (11 червня); Зміна намісника // Руслан. Львів, 1903. Ч. 120. 30 травня (12 червня).

розвитку національного руху³³. Відправною точкою тут було намісництво К.Бадені, яке розбурхало українське суспільство, кинуло його у вир політичних пристрастей. Ніхто з українців не погоджувався зі "спадщиною" К.Бадені. Одні згадували його правління як злий жарт і вимагали відміни всіх рішень, інші вважали поступки українцям мізерними і домагалися їх всебічного розгортання. Однак ді наступників К.Бадені оберталися в колі цінностей його правління. За Е.Сангушка "в намісництві панував усе дух гр.Баденього"³⁴. Далі — Л.Піпінський залишив після себе в українців "дуже лихий спомин"³⁵. Його діяльність роздратувала українські політичні сили: народовців (націонал-демократів) — бо він не поклав край чиновницькій сваволі, був подоляком і фаворизував "москвофілів"³⁶, старорусинів-русофілів — бо протидіяв акції Володимира Козловського у Східній Галичині³⁷, діяв проти "русского народа" витонченими способами ("умно и ловко"), не знищив "украинского пайдократизма (сепаратизму — М.М.)"³⁸. Протягом кількох років трагедія наче кружляла в повітрі. Коментуючи призначення намісником Анджея Потоцького, газета "Галичанин", мов провідниця, писала, що "напор на весь рускій народ может вызвать всеобщий отпор среди того народа и привести к пролитию крови"³⁹.

На початку ХХ ст., в міру поширення демократичних тенденцій і включення в політичне життя масових рухів, Галицький сейм, який надалі формувався на куріальній основі, дедалі менше відображав реальний розклад сил у суспільстві. Така ситуація сприяла перенесенню центру угодження інтересів соціальних і національних груп на особу намісника. М.Бобжинський, який обійняв посаду намісника після смерті Анджея Потоцького, опинився перед нелегким вибором: підкоритися закликам подоляків і ендеків та запровадити у Східній Галичині надзвичайний стан або ж спробувати нормалізувати українсько-польські взаємини несиловими методами. М.Бобжинський обрав другий шлях⁴⁰. Ризикував і вигравав. Українсько-польське порозуміння було піднесене новим намісником до рівня стратегічної мети. Враховуючи негативний досвід К.Бадені, М.Бобжинський був далеким від думки одним рішенням розв'язати українське питання, а дотримувався тактики багатоходових комбінацій,

³³ Теоретичне визнання Віднем ваги українського чинника виявилось недостатнім для зміни на користь українців політично-правового статусу Галичини. На перешкоді створенню в рамках Австрійської держави окремої української провінції (із частини Галичини і Буковини) стояла дуалістична система політичного устрою імперії, де кожна ланка, зокрема — польська автономія в Галичині, відігравала свою "стабілізуючу" роль (*Мудрий М.* Галицька автономія як етап у становленні ідеї політичної самостійності України (1867-1914 рр.) // Консерватизм і державотворення в Центрально-Східній Європі. Ювілейний збірник матеріалів III, IV і V читань пам'яті В'ячеслава Липинського (Луцьк-Люблін, 1996-1997). Луцьк; Люблін, 1997. С. 40).

³⁴ Зміна намісника Галичини // Діло. 1898. Ч. 63. 19(31) березня.

³⁵ Зміна намісника // Діло. 1903. Ч. 117-118 (додаток). 29 травня (11 червня).

³⁶ Там само; Зміна намісника // Руслан. 1903. Ч. 120. 30 травня (12 червня).

³⁷ Про акцію В.Козловського див.: Аркуша О. Від "подоляків" до "ендеців"... С. 86-87.

³⁸ Старый и новый наместник // Галичанин. 1903. Ч. 118. 29 травня (11 червня).

³⁹ Там само.

⁴⁰ Формувати громадську думку в дусі легального, несилового розв'язання українсько-польського конфлікту мала контрольована М.Бобжинським газета краківських консерваторів "Czas". Її реакція була блискавичною. Вже наступного дня після вбивства Анджея Потоцького газета подала згадану ідею читачам (зрозуміло, мовою дипломатії): "За смерть Анджея Потоцького не звинувачуємо всього руського народу... Хочемо — навпаки — мати надію, що з лона цього народу підніметься голос осуду й обурення проти тих, хто шляє і ганьбить перед цивілізованим світом руське ім'я дикістю і мордерством. Не засуджуємо, лише глибоко переживаємо, що частина тих, котрі мають бути надією і майбутнім народу, обрала під чужим впливом і за чужим прикладом шлях терору і злочину, вибираючи його в шати боротьби за свої національні права: Народ, який тільки в неаважтстві мав би рацію свого існування, був би таким слабким, що не мав би майбутнього" (*Andrzej Potocki // Czas. 1908. Nr 86. 13 kwietnia*).

які в підсумку вимальовувались у послідовні кроки, покликані утверджувати атмосферу довір'я. Він також рішуче розірвав із практикою штучної фаворизації русофілів, особливо характерної для правління Л.Пінінського й Анджея Потоцького, вважаючи, що шанси поляків у Східній Галичині лежать не в ретушванні зростаючої сили українських націонал-демократів, а у відкритій конкуренції з ними.

Чималими виявилися здобутки М.Бобжинського і в ділянці техніки реалізації влади. Адміністрацію перетворено, за висловом В.Лаути, в ефективний інструмент, якщо не для всіх, то для багатьох речей: для охорони порядку, для благонадійності підданих, для суспільного спокою, для українського питання⁴¹. М.Бобжинський намагався створити образ намісника — політичного лідера краю, який не лише керує, але й несе "моральну" політичну відповідальність перед усім галицьким суспільством. Така модель дала змогу на певний час стабілізувати українсько-польські взаємини, що були вкрай загострені сеймовими виборами 1908 р. і вбивством Анджея Потоцького. Наступник М.Бобжинського — В.Коритовський — "далеко не дорівнював політичному форматові свого попередника, не мав політичної концепції для Галичини, тому швидко підпав під вплив ендеції"⁴².

* * *

Ставлення українських і польських політичних сил до діяльності галицьких намісників визначалося завданнями, які стояли перед національними рухами. Якщо поляки оцінювали дії намісників за їхнім внеском у розбудову автономічних інституцій, то українці — крізь призму пошуку можливостей національного урівноправнення.

Попри дотримання як польськими, так і українськими політичними силами засади національної солідарності, намісники нерідко опинялися в центрі міжпартійної полеміки, яка велася всередині національних таборів. З українського боку в її основі лежали, головним чином, віковий фактор (приналежність до старшої чи молодшої генерації політиків) та глибина постановки національного питання, з польського — територіальне походження і ступінь близькості до реальної влади. Вихідці зі Східної Галичини та політичні угруповання, які не мали у своїх руках важелів управління провінцією, як правило, гостріше реагували на готовність намісника до поступок українцям.

Незважаючи на критику, яку зазнавали намісники від українських політичних сил за пропольську позицію, вони були чи не єдиною в Галичині владною інституцією, яка — через необхідність узгоджувати австрійські державні з польськими національними інтересами — найближче стояла до можливості компромісу з українцями.

Місце українського питання в діяльності намісників визначалося ступенем напруги українсько-польських стосунків та силою українського руху, рівнем його впливу на загальноавстрійський розклад політичних сил і зовнішньополітичну кон'юнктуру.

Крім національно-політичного, оцінка дій намісників має психологічний вимір. Для більшості пересічних мешканців Галичини намісник був уособленням цесаря, а відтак — символом стабільності, життєвого спокою. Втім, не вдалося тут уникнути болісних розчарувань.

⁴¹ Łazuga W Michał Bobrzyński... S: 136. М.Бобжинський чи не єдиний, хто обійняв посаду намісника зі сформованою програмою дій. Однією з її складових частин було розгортання у провінції "енергічної організаційної праці", спрямованої на усунення антагоністичних суперечностей, досягнення політичної і соціальної рівноваги (див., наприклад: Biblioteka Ossolineum, oddział rękopisów, wupn. 6815/П, s. 9-13 [лист М.Бобжинського до Вл.Пневоша, 2 квітня 1907 р.]).

⁴² Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський... С. 98.